

WILFRED CANTWELL SMITH'İN İMAN TEOLOJİSİ*

Mehmet Şükrü ÖZKAN**

Öz

Bu çalışmada Wilfred Cantwell Smith'in dini çoğulculuk hipotezi kapsamında ele aldığı yeni dünya teolojisi olarak da nitelenen iman teolojisi incelenmektedir. Smith, çoğulcu anlayışın zorunluluğunu vurgularken öncelikle geleneksel dini anlayış ve teolojilerin eleştirisini yapmaktadır. Bu eleştiri hem dini çoğulculuğun hem de ortaya koymaya çalıştığı iman teolojisinin temelini oluşturmaktadır. Fakat iman teolojisinin önündeki en önemli engel dini geleneklerdeki farklı iddialardır. Bu nedenle Smith, dini çeşitlilik tartışmalarında en önemli mesele olan kurtuluş meselesinde ve dinlerin ilah anlayışlarındaki farklılık sorununda, kendi hipotezine engel teşkil etmeyecek bir yorum geliştirme gereği duymuştur. Son aşamada o, iman mefhumu temelinde insanlığın ortak bir dini tarihi olduğu iddiasıyla iman teolojisinin teorik çerçevesini şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı öne sürülen argümanlara eleştirel yaklaşımla yeni teoloji hipotezinin başarılı olup olmadığını irdelemektir.

Anahtar Sözcükler: Aşkın Gerçeklik, Dini Çoğulculuk, Dini Dışlayıcılık, İman, Kurtuluş, Teoloji.

WILFRED CANTWELL SMITH'S THEOLOGY OF FAITH

Abstract

In this study, the theology of religion, which is discussed by Wilfred Cantwell Smith under the religious pluralism hypothesis and also called as world theology, has been examined. Whereas Smith emphasize on the necessity of pluralistic understanding, he first criticize the traditional religious understanding and theologies. This criticism forms the base of both religious pluralism, and the theology of religion he tried to reveal. However, the significant obstacle in front of the theology of religion is the claims of religions that conflict with each other. Therefore, Smith regarded developing a comment that will not obstruct his own hypothesis as necessary on the issues of salvation which is the most important issue in religious diversity discussions and the problem of distinctness on understanding of god of religions. At the final stage, he tries to shape the theoretical framework of theology of religion on the basis of concept of religion with claiming that humanity has a common religious history. The purpose of the study is to examine with critical approaches to the arguments whether this new theology hypothesis is successful or not.

Makale gönderim tarihi: 01.10.2016, kabul tarihi: 27.10.2016

* Bu makale "Wilfred Cantwell Smith ve John Hick'de Dini Çoğulculuk" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-mail: msozkan1250@hotmail.com

Keywords: Transcendental Reality, Religious Exclusivism, Religious Pluralism, Faith, Salvation, Theology.

Giriş

Dini çoğulculuk hipotezleri kapsamında dinler kavramsal açıdan, hakikat ve kurtuluş meseleleri bağlamında ve genel anlamda teolojik değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. İşlenen hipotezler her ne kadar benzer gerekçelerden yola çıkılarak oluşturulsa da her hipotezin farklı temelleri olduğu gibi farklı sonuçları barındırdığı da görülmektedir. Dini çoğulculuğu savunan düşünürlerden biri olan Wilfred Cantwell Smith, kendi hipotezini öne sürerken dinleri kavramsal açıdan eleştiriye tabi tutmuş, önermesel hakikat anlayışını kabul etmemiştir. Bunun yanında geleneksel dinlerde var olan kurtuluş ve ilah tasavvurlarının yanlışlığına dikkat çekerek, kapsamlı bir dışlayıcılık eleştirinden sonra çoğulculuk hipotezinin en can alıcı noktası olan teolojik teorisini ileri sürmüştür.

Dini çoğulculuğu savunanlar, çağımızda çoğulculuğun zorunlu olduğu üzerinde hemfikirdirler. Onlar için çoğulculuk siyasi, sosyal ve dini alanda barışı, karşılıklı anlayışı ve diyalogu sağlayacak tek bakış açısıdır. Aynı durum Smith için de geçerlidir. Smith, 20. Yüzyıldan itibaren insanlığın din tarihinde yeni bir sürece girildiğini ifade etmektedir. O, küresel dünyada, küresel ekonomi, eğitim, siyaset ve teknoloji gibi unsurların varlığının, ideolojik ve kültürel yapılanmaların önüne geçtiğini belirterek çoğulcu anlayışın hâkim olduğu yeni bir dünya düzeni oluşturmak gerektiğini savunmaktadır.¹Bununla birlikte Batı dünyasının bunu bir nebze gerçekleştirdiğini fakat dini çoğulculuk için mükemmel bir örnek olmadığını ileri sürmektedir.² Onun için modern dünyanın tek bir dünya algısıyla şekillenmesi ve dini hayatın çoğulcu şekilde yaşanması kaçınılmazdır.

Smith, küresel dünyada dini çoğulculuğun zorunluluğunu ve yeni bir teolojiye ihtiyaç olduğu fikrinin ilk ipucuna *Faith of Other Man* adlı eserinde işaret etmiştir. Ona göre insanlığın dini tarihindeki değişim yeni bir dönemin başlangıcını işaret eder. Bu dönem çoğulculuk dönemidir.³ Smith'in bu düşüncelerini daha çok netleştirdiği eser *Towards a World Theology* adlı eserdir. O, bu eserinin üçüncü bölümünde “bir Hıristiyan teolojisi” değil de “iman teolojisi” veya “dünya teolojisi” geliştirmeye çalışmaktadır. Yani bütün dini geleneklerin yansımalarının bulunduğu tek bir dünya teolojisi inşa etmeye çabalamaktadır. Bu yeni teoloji içerdiği bütün dini geleneklerin iyi ve faydalı unsurlarını içerecektir.⁴

Bu çalışmada Smith'in çoğulcu hipotezinin en önemli kısmını teşkil eden yeni dünya teolojisini eleştirel bakış açısıyla ele almaya çalışacağız. Bu sebeple ilk aşamada onun önerdiği yeni teolojik yapının oluşmasının önündeki en büyük engel olan dini dışlayıcılığa

¹W. Cantwell Smith, *Faith and Belief*, New Jersey: Princeton University Press, 1979, s. 14, 92.

²W. Cantwell Smith, *Patterns of Faith Around the World*, Oxford: Oneworld, 1998, s. 22.

³Smith, *The Faith of Other Men*, s. 109 vd.

⁴W. Cantwell Smith, *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion*, London: The Macmillan Press, 1989, s. 124-125., Mahmut Aydın, “Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk”, *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 254.

yönelik eleştirisine yer vereceğiz. Sonra kurtuluş ve aşkın gerçeklik anlayışını işleyerek Smith'in gelecekte oluşmasının gerekliliğini ısrarla vurguladığı bu teolojik yapı hakkındaki düşüncelerini irdeleyeceğiz.

1. Dışlayıcılık Eleştirisi

Smith, genel anlamda çoğulculuğun geleneksel dışlayıcı görüşün saçma olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir.⁵ Bu durumun kendi düşüncesindeki yansıması Budizm, İslamiyet, Hıristiyanlık gibi nitelendirmelerin, ben ve öteki anlayışına zemin hazırladığı iddiasıdır.⁶ Bu sebeple teolojik anlayışlarla ahlaki değerler arasında uyumsuzluk olduğunu düşünmektedir. Ona göre hiçbir dini ahlakta diğerlerini dışlamak ve dünya refahını terk ederek belli bir kesimin refahını sağlamak önerilmemektedir. Her dini teoloji kendi anlayışını bu doğrultuda değiştirmelidir. Bütün inananların global toplumda barış içerisinde ve karşılıklı sorumlulukla yaşamaları gerekmektedir.⁷ Bundan dolayı var olan teolojik anlayış, evrensel ahlaki kriterlere ve dini çeşitliliğin gerektirdiği şartlara uygun şekilde kendini yenilemelidir.⁸

Aksi durum söz konusu olduğu müddetçe dışlayıcılık putperest bir tavır halini alacaktır. Bu sebeple Smith'e göre bugün dışlayıcı tutumun yanlışlığının farkında oluşumuz, bütün iman formlarının doğruluğunu kabul etmemizi gerektirmektedir.⁹ O, son zamanlara kadar Hıristiyanların kendi imanlarından Müslümanların da kendi iman formlarından bahsettiklerini ve birbirlerinin imanlarından doğru şekilde haberdar olmadıklarını belirtmektedir. Daha da önemlisi diğerlerinin imana sahip olduklarını bile düşünmemişlerdir. Buna göre bir dini geleneğin diğerini putperestlikle suçlaması ya da her hangi bir inancın putperest olarak nitelendirilmesi hem entelektüel hem de ahlaki olarak yanlış bir tavidir. Böylece diğerlerinin dini yaşam anlayışlarının farklı yorumu olabileceğini kabul etmek, putperestlik kavramının kabul edilmemesini gerektirecektir.¹⁰ Aslında o, dinlerin kendilerini mutlak doğru yerine koymalarını putperestlik olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde dindar bireylerin kendi dinlerinin Tanrı tarafından inşa edildiğine inanmaları da putperestliktir. Smith bu manada tüm dini geleneklerin dışlayıcı iddialarıyla birer put olduğunu iddia etmiştir.¹¹

Şimdiye kadar her dini geleneğin diğerlerini yanlış olarak değerlendirdiğini düşünen Smith'e göre, yeni çoğulcu anlayışın temel hedeflerinden birisi, belirli bir topluluğun

⁵Smith, *The Faith of Other Men*, s. 114-117., Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 126.

⁶Smith, *Towards a World Theology*, s. 155.

⁷Smith, özellikle Batı-Doğu ikilemine son vermenin yolunun bu olduğunu düşünmektedir. Ayrıntılı açıklama için bkz. Emir Kuşçu, "W. Cantwell Smith'in Din Fenomenolojisinde Oryantalizmi Aşma Sorunu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28, 2010, s. 181.

⁸Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 103-105., Smith'in bu düşüncelerini dayandırdığı Hick'in "Teolojide Kopernik Devrimi" teorisi hakkındaki açıklamaları için bkz. Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 129-130., Celal Büyük, "Wilfred Cantwell Smith'in Vahiy Anlayışı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 18, 2010/2, s. 180.

⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 120.

¹⁰W. Cantwell Smith, "Idolatry: In Comparative Perspective", *The Myth of Christian Uniqueness*, eds. J. Hick, & P. F. Knitter, London: SCM Press, 1988, s. 57.

¹¹Smith, *Idolatry*, s. 59., Adnan Aslan, *Dini Çoğulculuk, Ateizm ve Geleneksel Ekol*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010, s. 30.

dünya görüşünü kabul edip diğerlerini dışlayan bakış açısının değiştiği ve evrensel bakış açısının zorunlu olduğu bir ortam sağlamaktır. Böylece insanlığı kurtulanlar ve lanetlenenler olarak ikiye bölen bakış açısının değiştirilme imkanı doğacaktır.¹² Şimdiye kadar Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman bakış açısının, kendilerini mutlak ve evrensel görüp, diğerlerinin manevi erdemlerini ihmal eden inançları, entelektüel ve pratik alanda diğerlerine bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sınırlı bakış açısıyla devam edildiği takdirde, aşkın gerçekliğin kaybedilmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalınacağı onun temel kaygılarından biridir.¹³ O, çoğulcu hipoteze göre hareket edildiği takdirde, gelecek yüzyılın bu tehlikenin bertaraf edildiği bir zaman dilimi olacağı kanaatini taşır. Çünkü bu yüzyıl yerellikten evrenselliğe geçiş yüzyılı olacaktır. Bütün dini grupların birleştiği ortak bir yapı meydana gelecektir.¹⁴ Smith'e göre bunun kanıtı ekonomik ve siyasi alanda kullanılan "tek dünya" ibaresinin dini alanda da kullanılmaya başlamasıdır.¹⁵

Görüldüğü üzere Smith burada kurmaya çalıştığı yeni teolojinin temel dayanaklarını öne sürmektedir. Bu minvalde kurulacak global teolojide dışarıda kalan iman değerini kaybetmiş olacak, hiç kimsenin imanını diğerinden üstün tutmasına gerek kalmayacağı gibi değeri olmaksızın her hangi bir imanın önemini koruması da mümkün olmayacaktır. Böylece Smith, diğer dinleri modası geçmiş hareketler olarak sınıflandırmayı eleştirerek sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler gibi dini alandaki gelişmelerinde ciddi dönüşüme muhtaç olduğuna işaret etmektedir. Teolojik görüşler artık tek bir dini iman üzerinden temellendirilemez görüşünü savunan Smith, her dini imanın insanlığın iman tarihinin bir parçası olduğu gerçeğinin farkına varılması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁶

Yukarıdaki açıklamalarla bağlantılı olarak Smith, bir dini bakış açısıyla meydana gelen ve dışlayıcı teolojik tutumun devamı sayılan "dinler teolojisi" anlayışının çoğulcu dünyada kabul edilemez olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla diğer din mensuplarının durumları karşısında takınılacak tavırları ve kabul edilebilecek düşünceleri ifade etmek için kullanılan "dinler teolojisi" ibaresinin Hıristiyanlığın son zamanlarında seküler, kültür ve misyon teolojisi anlayışlarının oluşumuna paralel olarak ortaya çıktığını belirtir. Bu ibare Hıristiyan kilisesinin son dönemde diğer iman sahiplerinin durumlarıyla ilgili görüşlerine yeni bir bakış açısını ifade etmektedir.¹⁷ O, Hıristiyan "dinler teolojisi"ni eleştirerek, iki sebepten dolayı bu teolojinin problemliliğini ileri sürer. İlk sebepte Smith, Hıristiyan teolojisinin sınırlı bir yapıya sahip olduğunu, aşkın alana dar bir pencereden baktığını ifade etmektedir. İkinci olarak "dinler teolojisi" tabirini eleştirmektedir. Şimdiye kadar dinler teolojisi diye adlandırılan çalışmaların "geleneklerin,

¹²W. Cantwell Smith, "What Should We Expect in the New Millennium?", *Wilfred Cantwell Smith: A Reader*, ed. K. Cracknell, Oxford: Oneworld Publications, 2001, s. 242

¹³Smith, *Towards a World Theology*, s. 141-142.

¹⁴Smith, "What Should We Expect in the New Millennium", s. 245-247., Smith, *The Faith of Other Men*, s. 103., Bu konudaki sosyolojik bir çalışma için bkz. Cevat Özyurt, "Toplumu Yeniden Düşünmek: Kozmopolitanizm ve Çokkültürlülük", *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009, ss. 58-86.

¹⁵Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 123.

¹⁶Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 125.

¹⁷Smith, *Towards a World Theology*, s. 107.

inançların ya da pratiklerin teolojisi” olarak nitelendirilmesinin daha doğru olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Smith’e göre Hıristiyan dinler teolojisi olabileceği gibi İslami bir dinler teolojisi de kabul edilebilir. Yani her din diğerlerine bakışını resmeden bir dinler teolojisine sahip olabilir. Fakat Hıristiyan bakış açısından kurulmaya çalışılan dinler teolojisi ne kadar Hıristiyan teolojisi olacaktır? Smith, dini çeşitlilik probleminin burada ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Çünkü farklı dinler teolojilerinin konumunun birbirine karşı nasıl olacağı sorusu can alıcı sorudur. Bu teolojiler ya birbirine eşit olarak kabul edilecek ve göreceli olarak değerlendirilecekler ya da dogmatik olarak çatışır şekilde ele alınacaklardır. Smith her durumun probleminden kaçmak anlamına geleceğini vurgulamaktadır.¹⁹ Budist dinler teolojisinde Hıristiyanların kabul edeceği yorumların olması durumunda geçerlilik bulunabileceğini belirten Smith, İslami dinler teolojisinde kabul edilmeyen yorumlar olması durumunda bu teolojinin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Mesela İslami terminolojiye sıkı şekilde bağlı kalarak yorumlanan Hıristiyanlık ya da Hinduizm imanı, doğru yorumlar içermeyecektir.²⁰ İslami bir teoloji teorik olarak doğru olsa da Hıristiyanların bunu kabul etme zorunluluğu olmadığını bilmesi gerekmektedir. Aynı durum Hıristiyan dinler teolojisi için de geçerlidir. Kendi içinde meşru olarak kabul edilen her dinler teolojisi, Smith’e göre bütüne bakıldığında yetersiz olacaktır.²¹ Kısaca ona göre bir dinden yola çıkarak bütüncül bir dinler teolojisi oluşturmak mümkün değildir.

Smith’in teolojileri eleştirisi ve teolojilerin değişmesine yönelik düşüncelerinin her din ve her din mensubunca aynı standartta karşılanamayacağını söyleyebiliriz. Çünkü dine biçilen rolün ve dinin ne olduğunun değişik kişilerce farklı anlaşılması, her ne kadar bazı durumlarda dini çeşitlilik meselesine bakışta yeni pencereler açsa da, teolojik açıdan sıkıntılar yaratmaktadır. Çağdaş düşünürlerden Paul Tillich’in teolojisinde din dar ve geniş olarak iki şekilde tanımlanmaktadır. Dar anlamda din, kutsal kitap, vahiy, dini kurumlar ve ibadetler gibi unsurları içeren klasik teizmle ifade edilirken, geniş anlamda din ise daha çok Tillich’in dinimsi hareketler dediği ve Hinduizm, Konfüçyanizm ve Budizm gibi dinlerle tanımlanmaktadır. Tillich, geniş anlamda dini açıklarken, nihai ilgi (Ultimate Concern) durumu tabirine yer vermektedir.²² Yani klasik teizmde doktrin haline gelen bazı unsurlar, geniş anlamda din tanımında önem arz etmemektedir. Burada önemli olan kişinin mutlak bir varlığa olan nihai ilgisidir. Bu nihai ilgi putperest bir yapıda olmadığı zaman her hangi bir sorun teşkil etmez. Bu durumun aksine bütün kutsallarıyla inanılan bir dini putperest olarak nitelendirip, dışlayıcılık eleştirisini temellendirmeye çalışmak, temelsiz bir argüman ortaya atmak anlamına gelmektedir.

¹⁸S. Mark Heim, *Salvations: Truth and Difference in Religion*, New York: Orbis Books, 1999, s. 50.

¹⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 109.

²⁰Smith, *Towards a World Theology*, s. 108-109.

²¹Smith, *Towards a World Theology*, s. 110.

²²Latif Tokat, “Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür?”, *Milel ve Nihal*, 2007, C. 4, S. 2, s. 65., Teolojik açıdan İslam dünyasında bu düşüncelerin nasıl karşılanabileceğine yönelik fikirler vermesi açısından geniş bir değerlendirme için bkz. Metin Özdemir, “İslam Kelamcılarının İman Anlayışlarının Dışlayıcılık Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 4, 2006, ss. 599-613.

Çünkü her birey için kendi dini en mükemmel ve kurtuluş için en ideal yoldur. Bu sebeple kişinin dini inancını eleştirmesi ve başka bir inancı daha mükemmel ya da kendi inancına eşit olarak görmesi makul bir tavır olmasa gerektir. Din çeşitlilik meselesiyle hangi dindar birey ilgilenirse ilgilensin bakış açısı kendi dini inancıyla şekillenecektir. Bu nedenle özellikle teolojileri ortadan kaldırma pahasına dini çoğulculuğu savunmanın imkânı yok gibidir. Yani her hangi bir din diğerinin de doğru olduğunu teolojik olarak kabul ediyorsa, dini çoğulculuğun makul bir tez olduğunu kabul edebiliriz. Fakat görülmektedir ki, hiçbir din diğerinin de kendisi kadar doğru olduğunu kabul etmemekle, ayrıca diğerine ya dışlayıcı ya da kapsayıcı bir tavır takınmaktadır. Buradan çıkaracağımız sonuç şudur ki; din bir iman meselesi olduğu için, gerekçe ne olursa olsun teolojik olarak dini çoğulculuğu savunmak imkânsız gibi gözükmektedir. Tek çıkış yolu tüm dinleri ve teolojileri, dışlayıcılığı insanlığın geleceği için tehlike barındıran bir tutum olarak nitelendirip, ya farklı bir şeye indirgemek ya da yok saymaktır. Smith ikinci seçeneği, mevcut dinlerin teolojik yapısıyla çoğulculuğun gerçekleşmeyeceği düşüncesi bağlamında kabul etmektedir. Bu durumda Smith'in teolojileri ortadan kaldırmaya yönelik dışlayıcı eleştirisinin temelsiz olduğu görülecektir.

Dolayısıyla ben ve diğeri olmadan ne dinler ne de dini çeşitlilik olur. Ayrıca dini yaşantı bütün geleneksel dini motiflerin yok sayılıp sadece imanın ya da içeriği ne olursa olsun iman fiiline indirgendiği durumda çoğulculuktan bile bahsedilemez bir boşluğa düşülür. Bu düşünce paralelinde Smith'i eleştiren Wiebe'ye göre dini geleneklerin sadece içsel iman yaşantısıyla değerlendirilemeyeceği aşikârdır. İman her ne kadar doğrudan gözlemlenemese de, gelenekler bize onun doğası hakkında ipuçları vermektedir. Bu nedenle imanı, dini hayatın tek unsuru sayan Smith'in görüşü dinler açısından kabul edilemez bir niteliktedir. Bu durumda karşılaştırmalı din çalışması araştırmacısının objektif gözlemleri de tamamen subjektif seviyeye indirgenmiş olacaktır.²³ Dindar kişi, her hangi bir dini gelenek içerisinde yer alan çeşitli doktrinleri benimseyen ve onlara iman eden kişi demektir. Bu şekilde bir kabulün olmadığı durumda dindarlıktan bahsedilemez. Bu sebeple Smith, din kavramının içini boşaltmış, aynı zamanda aşkın olduğuna inanılan prensiplerin de fonksiyonlarını iptal etmiştir. Dolayısıyla bir dindarın Smith'in iddia ettiği tarzda yaşamasının mümkün olamayacağı ve zamanla dindarlığını kaybedeceği çünkü bu şekilde bir düşüncenin dindarın zihnindeki mutlak prensipleri yok edeceği²⁴ yönündeki eleştirinin tutarlı olduğu görülmektedir.

2. Kurtuluş ve Aşkın Gerçeklik

Smith, yeni dünya teolojisinde dinler arasındaki kavram karmaşasının önüne geçmek gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle dini çeşitlilik tartışmalarında en önemli mesele olan kurtuluş meselesinde ve dinlerin ilah anlayışlarındaki farklılık sorununda, kendi hipotezine engel teşkil etmeyecek bir yorum geliştirme gereği duymuştur. Kurtuluş kavramını ele alan Smith, onun bazı dinlerde sadece uhrevi içeriği olduğunu bazı dinlerde de dünyevi

²³Donald Wiebe, "The Role of 'Belief' in the Study of Religion: A Response to W. C. Smith", *Numen*, Vol. 26, No. 2, 1979, s. 241.

²⁴Aslan, *a. g. e.*, s. 36.

yönünün daha ağır bastığını ifade etmektedir. Ayrıca Tanrı kavramının, oluşturulacak teolojide kapsayıcı nitelikte olmayacağı düşüncesinden hareketle ‐Aşkın Gerçeklik‐ kavramının kullanılmasının zorunluluğuna işaret etmektedir.²⁵

Smith, kurtuluşu dünyevi ve kozmik olarak ikiye ayırmaktadır. Kozmik kurtuluştaki iman sahibi olan hiç kimse için fark gözetilmez. İmanla bağlantılı olan bu kurtuluştaki insanın hayattaki ahlaki boyutun farkında olması gerektiği vurgulanır. Smith, iman vasıtasıyla her dindarın kurtuluşa erebileceğini ileri sürer.²⁶ Buna göre bir Hıristiyan nasıl kurtulacaksa bir Hindu ya da Taoist de aynı şekilde kurtuluşa erecektir. Müslüman Müslüman imanı ile Budist ise Budist imanı ile kurtulacaktır.²⁷ Kurtuluş farklı geleneklerde farklı şekillerde ifade edilse de kozmik kurtuluş bütün geleneklerde iman olgusuna bağlı olması bakımından aynıdır. O, bu görüşünü Tanrısal merhamete ve Tanrı'nın kurtarıcı iradesinin evrensel olduğu görüşlerine dayandırır.²⁸ Böylece geçmişteki sınırlı kurtuluş doktrinleri belki mazur görülebilir fakat günümüzde böyle bir şey asla mümkün değildir. Çünkü daha önceleri diğer inançlardan objektif olarak haberdar olmayanlar şimdi her inanç hakkında yeterli bilgiye sahiptirler. Her din mensubu diğerinin imanından haberdardır. Yani iman kurtuluşa ulaştıran tek evrensel araçtır.²⁹

Smith'in dünyevi kurtuluştan kastı, insanların yokluktan, yabancılaşmadan, çaresizlik durumundan kurtulması, kişinin baskı ve zulme maruz kalmaması, geçici arzu ve isteklere boyun eğmemesi gibi durumların vuku bulmasıdır. İnsanlar imanları sayesinde yabancılaşmadan, nihilizmden ve anlamsızlıktan kurtulacaklardır. Böylece dindarlar dağılmaktan ve toplumsal kaostan iman sayesinde kurtulmuş olacaklardır. Dünyevi kurtuluş gözlem konusu olması açısından doğrulanabilir niteliktedir.³⁰ Örneğin, Müslümanlar bu kurtuluşu, Kur'an okuyarak, onun emirlerini yerine getirerek ve ibadet yaparak gerçekleştirirler. Böylece, bir topluma ait olma, toplum tarafından kabul edilme, karşılıklı güven kazanma gerçekleşir ve insan her türlü zorluğa karşı direnç kazanmış olur.³¹ İsa, Buda için de aynı şeyler söylenebilir. Yani her dini geleneğe dindar birey, o dini geleneğin en önemli sembolüne bağlılık ile dünyevi kurtuluşa ermektedir. Bu düşüncelerden çıkardığımız netice, imanın her iki tür kurtuluşla ilgili olsa da dünyevi kurtuluşun dini gelenekteki unsurlarla daha sıkı bir ilişkisi olduğudur. Dolayısıyla Müslümanlar Kur'an vasıtasıyla, Hıristiyanlar ise İsa vasıtasıyla iman hakikatine sahiptirler.

İmanın kozmik kurtuluş vasıtası olması dolayısıyla her iki grubun da kurtuluşa ereceği iddia edilebilir. Smith bu noktada grupların karşılıklı olarak birbirini kurtuluştan

²⁵Smith, *Towards a World Theology*, s. 182-184.

²⁶Smith, *Towards a World Theology*, s. 168.

²⁷Smith, *Towards a World Theology*, s. 170., Emir Kuşçu, *Din Fenomenolojisi Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011, s. 235.

²⁸W. Cantwell Smith, *Believing-An Historical Perspective*, Oxford: Oneworld Publications, 1998, s. 90.

²⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 169-171.

³⁰Smith, *Towards a World Theology*, s. 167-169., Alan Race, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*, London: SCM Press, 1983, s. 101.,

³¹Smith, *Towards a World Theology*, s. 169.

mahrum eden düşünceler ileri sürmesinin yanlış olduğunu belirtir.³² Hıristiyanların kurtulacağı ve diğerlerinin cehennem azabıyla cezalandırılacağı görüşünün kabul edilemez olduğunu söyleyen Smith, kurtuluşun aslında her hangi bir dini doktrine veya Kiliseye bağlı olmakla değil, bireysel olarak tanrısal aşkı taşımakla mümkün olacağını ileri sürer.³³ Dolayısıyla Hıristiyanların İsa'ya atfettikleri kurtarıcı eylemin benzerini diğer dini geleneklerin de kendi figürlerine atfedebileceklerini onun için görmezden gelinemeyecek bir hakikattir.³⁴ O bu iddiasını genelleyerek her hangi bir dini, kurtuluşun yegâne aracı olarak kabul edip mutlaklaştırmanın putperestliğe eş değer olduğunu iddia eder.³⁵

Smith'in kurtuluş anlayışı, bütün dinleri aşan yeni bir kurtuluş tasavvuru iddiasında olduğu ve dinlerde varolan kurtuluş anlayışına uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Hıristiyanlar İsa vasıtasıyla, Budistler de Buda vasıtasıyla kurtuluşa erişir düşüncesinin, teist anlayışın teist olmayan anlayışa empoze edilmesi olduğunu düşünen Florida, aşkın alana bağlı olarak kurulan bu paralellik sonucunda elde edilecek her sonucun gereksiz ve mesnetsiz olacağını savunmaktadır.³⁶ Aynı şekilde Heim'a göre her din bir diğerinde bulunmayan farklı kavrayış ve kurtuluş anlayışları içermektedir. Bu nedenle Heim, Smith'in yaptığı gibi dinleri her hangi bir ilke ya da görüş potasında eritme olarak anlaşılan dini çoğulculuk görüşüne karşı çıkmaktadır. Heim'a göre farklı dinlerce ön görülen farklı kurtuluşların hem bu dünyaya hem de diğer dünyaya dönük yönü vardır.³⁷ Buna göre dinleri değerlendirebileceğimiz mutlak bir görüş noktası mevcut değildir. Bu nedenle her inananın kendi görüşüne öncelik tanınması anormal bir durum değildir. Aksine böyle olmasa inananın kendi inancına bağlı kalması söz konusu olmaz. Buradan hareketle farklı kurtuluş inançlarının aynı noktaya ulaştıracağı görüşüne ulaşamayız. Çünkü görüldüğü üzere farklı dinlerin kurtuluş öğretileri farklı noktalara işaret etmektedir. Her din insanı kemale erdirme bakımından farklılık arz edebilir.

Smith, oluşturmaya çalıştığı çoğulcu teolojinin önündeki engellerden birinin Tanrı kavramı hakkındaki belirsizlik olduğunu ifade eder. O, bu kavramın özel ve genel kullanımlar arasındaki uyumu sağlamadığını ve bütün dini grupları kapsayacak bir kavram bulmak gerektiğini belirtir. Onun tercih ettiği kavram "Aşkın Gerçeklik" kavramıdır. Ona göre teist olsun ya da olmasın bütün dinlerin ilah görüşü bu kavramla ifade edilebilir.³⁸

Smith, farklı dini grupların Tanrı kavramı üzerinde farklı kavramsallaştırmalara yöneldiklerini ve aralarındaki ortak noktanın sadece bu kavramdan kastedilenin aşkınlığa işaret etmesi olduğunu belirtir. Yani her grup aşkın alanı farklı kavramsallaştırmakla birbirinden ayrılmaktadır.³⁹ Özellikle uzak doğu dini geleneklerinin ilah anlayışı teist nitelikli Tanrı anlayışıyla önemli farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle farklı ilah

³²Smith, *Towards a World Theology*, s. 118.

³³Smith, *Towards a World Theology*, s. 113-114., Smith, *The Faith of Other Men*, s. 95.

³⁴Smith, *Towards a World Theology*, s. 168., Aydın, *Küresel Bir Teolojiye Doğru*, s. 261.

³⁵Smith, *Idolatry*, s. 60.

³⁶Robert E. Florida, "Theism and Atheism in the Work of W. C. Smith: A Buddhist Case Study", *Buddhist-Christian Studies*, No. 10, 1990, s. 258.

³⁷Heim, *a. g. e.*, s. 68.

³⁸Smith, *Towards a World Theology*, s. 154, 183.

³⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 153.

anlayışlarının bir çatı altında toplanması gerekmektedir.⁴⁰ Büyük'e göre Smith'in Tanrı kavramı yerine Aşkın Gerçeklik kavramını kullanmasının başlıca nedenlerinden biri, dinlerarası iletişimin daha sağlıklı olmasıdır.⁴¹ Bu düşünceyi haklı çıkarır mahiyette, aynı yer kürede yaşamının bir gereği olarak diğerlerinin imanlarından haberdar olmanın zorunluluğunu vurgulayan Smith, Tanrı inancının insanları ortak bir noktada buluşturması gerektiğini ifade eder.⁴²

Aşkın gerçeklik kavramına gelince Smith, aşkın gerçekliği tam olarak tanımlama çabasına girişmemiştir. Çünkü ona göre aşkın varlığı tanımlamak için kullanılan bütün diller yetersiz kalacaktır. Bundan dolayı farklı kültürel ve dini ortamlarda farklı Tanrı inancı ve algısı vardır. Ona göre bunun sebebi Tanrı kavramının sembol olmasıdır. Her farklı dönem ve gruplarca bu sembol farklı şekilde algılanmaktadır.⁴³ İslam ve Hıristiyanlıkta nasıl teist bir Tanrı algısı söz konusu ise Budist ve Hindu geleneklerinde tam tersi bir durumun söz konusu olması normal karşılanmalıdır. Bu düşüncelerden hareketle Smith, aşkın alanın tam olarak kavranamayacağını ve varolan teolojilerin sınırlı olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴

Aşkın gerçeklik kavramına yöneltilen eleştirilerde, bu kavramın dinlerin ilah anlayışlarını aşan ve onlarla uyuşmayan nitelikte olduğu belirtilmektedir. Livingston, Smith'in aslında kişisel bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu belirtir.⁴⁵ Bunun yanında Robert Florida, Smith'in teist ve teist olmayan dinlerin kurtuluşa ermeleri ve hakikate sahip olmalarının, aynı aşkın gerçekliğe bağlı olarak gerçekleştiği düşüncesini eleştirir. Çünkü Budist inancında Batının anladığı manada bir ilah anlayışı mevcut değildir. Yani soteriolojik, kozmolojik ve metafiziksel bağlamlarda teist anlayış ile teist olmayan anlayış aynı değerlendirme içinde kullanılamayacak kadar birbirinden uzaktır. Smith de dâhil olmak üzere Batılı araştırmacıların kurmaya çalıştığı her hangi bir benzerlikten yola çıkarak genel sonuçlar çıkarmak imkânsız görünmektedir. Hakeza çoğu Hindu ve Budist araştırmacı bu benzerliğin kurulmasında, yapılan çalışmaların tutarsızlığına dikkat çekmişlerdir.⁴⁶ Kısaca aşkın gerçeklik kavramından yola çıkarak Budistlerin kabul ettiği boşluk (emptiness) ve Hıristiyanların inandığı Tanrı arasında her hangi bir ortak temel kurmak zordur. Şayet aşkın gerçeklik boşluksa bir Hıristiyan Tanrı kavramıyla böyle bir aşkınlık anlayışı nasıl bağdaştırılabilir? Budist-Hıristiyan diyalogunun önündeki en ciddi engelin bu olduğu ve Batı düşüncesinde çoğu tanrı kavramıyla teist olmayan anlayışların bağdaşmasının zor olduğunu düşünen John Cobb, teist bakış açısının teist olmayan anlayışı

⁴⁰ Celal Büyük, "Wilfred Cantwell Smith'de Aşkın Tanrı Problemi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 46, 2011, s. 218.

⁴¹ Büyük, "Wilfred Cantwell Smith'de Aşkın Tanrı Problemi", s. 221.

⁴² Smith, *The Faith of Other Men*, s. 78-80.

⁴³ Büyük, "Wilfred Cantwell Smith'de Aşkın Tanrı Problemi", s. 219.

⁴⁴ W. Cantwell Smith, "Theology is Speaking the Truth about God", *Wilfred Cantwell Smith: A Reader*, ed. K. Cracknell, Oxford: Oneworld Publications, 2001, s. 220-222.

⁴⁵ James C. Livingston, "Religious Pluralism and the Question of Religious Truth in Wilfred C. Smith", *Journal for Cultural and Religious Theory*, Vol. 4, No. 3, 2003, s. 61.

⁴⁶ Florida, a. g. m., s. 256-257.

kapsayamayacağı, aksine teist olmayan bakış açısının daha kapsamlı ve kullanışlı olduğunu düşünmektedir.⁴⁷

Smith eleştirisinin yersiz olduğunu, çünkü kendisinin temel sorununun aşkın gerçeklikle ilişki kurulup kurulmaması olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Budistlerin teist olup olmadığı onların sahip olduğu imanda her hangi bir rol oynamamaktadır. Smith, bu durumun teist olsun olmasın bütün dinler için geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre önemli olan teist ya da teist olmayan inançlar değil, dindarların sahip olduğu imandır. O, Florida'nın kendisinin iman-inanç ayrımı anlamadığını hatta iman ve inancın onun düşüncesinde iç içe geçmiş olduğunu ifade etmektedir. Kendi çabasının, belirli somut geleneklerle bağlantılı olarak anlaşılan geleneksel iman anlayışının, karşılaştırmalı dinler çalışmasının önünde engel teşkil etmesinin ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmektedir. Ona göre dinler arasındaki radikal farklılıkların, daha kapsamlı bir kavrayış ile ele alınması gerekmektedir.⁴⁸

Netice itibariyle Smith'de dinlerin vazettiği kurtuluş öğretisinin dışında bir kurtuluş anlayışı vardır. Aslında Smith, bir bakıma mevcut dinlerin kurtuluş anlayışlarının dünyevi olduğunu iddia etmektedir. Fakat dinlere bakıldığında, onların kurtuluş öğretilerinin daha çok uhrevi anlamda kurtuluş düşüncesini içerdiğini görürüz. Yani Smith, dinlerin kurtuluş anlayışlarını dünyevi kurtuluşa indirgemiş ve asıl kurtuluşun kişisel iman sayesinde gerçekleşen kozmik kurtuluş olduğunu ileri sürmüştür. Ancak dinlerin kurtuluş öğretileri dini geleneklerdeki doktrinlerden bağımsız olarak açıklanamaz. Çünkü her dine farklı bir şekilde gerçekleşen kurtuluş geniş kapsamlı öğretilere dayanmaktadır.⁴⁹

Aynı durum imanın objesi konumundaki aşkın gerçeklik için de geçerlidir. Bütün dini imanların yöneldiği ortak aşkın gerçeklik fikrinin içi doldurulamamıştır. Smith dinlerin kişisel ve kişisel olmayan ilah anlayışlarının, birbirlerini dışlar şekilde varolmaları durumunu putperestlik olarak nitelendirmekte, din kavramı ve bu kavramın barındırdığı inanç hususlarının modern Batının ürünü olduğunu ileri sürmektedir. O, eleştirdiği duruma kendisi de düşmekte ve modern Batının yaşayan bir ferdi olarak yeni bir ilah anlayışı ortaya atmaktadır. Aşkın gerçeklik hiçbir dinin ilahı ile aynı şey olmayacaktır. Hatta tam olarak ne olduğu ifade edilemez niteliktedir. Dinlerdeki tanrılar ona bağlılığın sembolleri durumundadır. Görülmektedir ki dinlerin ilah tasavvurları aynı noktada buluşamayacak kadar birbiriyle çatışır durumdadır. Bu nedenle Smith'in dinlerin ilah anlayışlarını aşkın gerçeklik kavramı altında toplayamayacağı görülmektedir.

⁴⁷ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. John Cobb, *Beyond Dialogue: Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism*, Philadelphia: Fortress Press, 1982. pp. 97-114.

⁴⁸ W. Cantwell Smith, "Response to Robert E. Florida", *Buddhist-Christian Studies*, No. 10, 1990, s. 264 vd.

⁴⁹ Ninian Smart, "Dinin Doğası: Anlamın Birçok Boyutu", Yay. Haz. J. Runzo, & N. M. Martin, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev. G. Varım, İstanbul: Say Yayıncılık, 2002, s. 64., Tokat, "Dini Çoğulculuk Hangi Açıldan Mümkündür?", s. 58., Burada D'Costa'nın görüşlerini hatırlamakta fayda vardır. D'Costa, çoğulcuların Hıristiyanlıktaki iki doktrinden bir tanesini attıklarını ifade etmektedir. Hıristiyanlıkta hem İsa ile bağlantılı olarak uhrevi kurtuluş doktrini açıklanmakta, hem de Tanrı'nın evrensel kurtuluş iradesi kabul edilmektedir. Bkz. Gavin D'Costa, *The Pluralist Paradigm in the Christian Theology of Religions*, *Scottish Journal of Theology*, Vol. 39, 1986, s. 214.

3. İman Teolojisi

Smith için çoğulculuğun temeli, iman olgusuna dayanarak bütün insanlığı bir dini toplum çatısı altında toplamaktır.⁵⁰ O, dini çoğulcu anlayışın sadece dini gelenekler arasında değil aynı dini gelenek içerisinde de olması gerektiğini düşünmektedir.⁵¹ Dolayısıyla dini çoğulculuk herkesi ilgilendiren insani bir problemdir ve bütün yansımaları ile kabul edilmelidir. Bunun için yapılması gereken şey, oluşturulacak yenedünya topluluğuna katkı sağlamaktır.⁵² Çoğulcu anlayışla hareket edildiğinde dini gelenekler eski tutumlarını daha iyi analiz edebilecek ve parçalanmışlık tehdidine daha kolay karşı koyabileceklerdir. Bu sayede oluşacak yeni toplumsal ve teolojik yapı herkesi içine alacak homojen bir yapı olacaktır.⁵³

Burada Smith'in amacı dünya toplumunu dünya cemaati haline dönüştürmektir. Böylece kuracağı iman teolojisinin toplumsal temelini hazırlamış olacaktır. Görüldüğü gibi onun çoğulculuk hipotezi sadece teorik değil pratik alanda da yansımaları olacak bir hipotezdir. Çünkü Smith, sosyal ve ahlaki alandaki birlikteliği sağlamanın teolojik değişime daha kolay zemin hazırlayacağını düşünmektedir. Böylece farklı iman ve kültürlerin bir arada barış ve huzur içerisinde yaşayacağı çoğulcu dünyanın kolay inşa edilemeyeceğine değinerek teolojik seviyede bunu başarmak için toplumsal olarak, yeni dünyanın tesis edilmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir.⁵⁴

Bu durumda tek bir dünya toplumunun oluşması için, toplumların birbirlerinin etik, estetik, bilimsel, siyasi anlayışlarına bakarak, onların dünyayı ve evreni nasıl yorumladıklarını anlamaları gerekmektedir. Nihai olarak ise bakılacak şey diğer toplumların dindar bireylerinin dini anlayışları olacaktır.⁵⁵ Çünkü dinlerin birbirleriyle ilişkisinin sadece entelektüel, felsefi ya da akademik bir mesele olmadığı daha çok dini bir mesele olduğu görülmektedir.⁵⁶ Bu paralelde Smith, günümüzdeki iletişim ağına dikkat çekerek, her din mensubunun anında diğerinin düşünce ve eylemlerinden haberdar olmasının insanların birbirlerini daha iyi anlamasına sebep olduğunu söylemektedir. Karşılıklı haberdar oluş ve anlama, diyalogu zorunlu kılmaktadır. Oluşturulacak yenedünya düzeninde diyalog entelektüel ve ahlaki boyuta kadar genişletilmeli, sadece ekonomik ve politik seviyede kalmamalıdır.⁵⁷

Yeni teolojik yapının tam anlamıyla gerçekleşmesi için bütün dinler kendi kavramsal yumağını, karşılaştırmalı dinler teolojisi çalışmaları ile yeniden gözden geçirecek ve yeni kavram anlayışları ortaya çıkacaktır. Bu noktada Smith, tüm boyutlarıyla diğer dini

⁵⁰Smith, *Towards a World Theology*, s. 132., Smith, *The Faith of Other Men*, s. 11.

⁵¹Smith, *Towards a World Theology*, s. 22., Smith'in bu görüşü dini çoğulculuk mu yoksa dinde çoğulculuk mu olduğu sorusunun cevabında Recep Kılıç, bahsedilen ikinci durumun dinde çoğulculuk olarak adlandırılabilirliğini belirtmektedir. Ayrıntılı açıklama için bkz. Recep Kılıç, "Dini Çoğulculuk mu Dinde Çoğulculuk Mu?", *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 18, 2004, ss. 13-18.

⁵²Smith, *Towards a World Theology*, s. 4.

⁵³Smith, *The Faith of Other Men*, s. 12., Smith, *Towards a World Theology*, s. 131.

⁵⁴Smith, *The Faith of Other Men*, s. 98-99.

⁵⁵Smith, *The Faith of Other Men*, s. 18., Smith, *Towards a World Theology*, s. 78.

⁵⁶Smith, *The Faith of Other Men*, s. 75-77.

⁵⁷Smith, *Towards a World Theology*, s. 141.

geleneklerin araştırılması gerektiğini önerir. Bunun için ilk adım diğerleri hakkında geniş malumata sahip olmak ve onlardaki dini anlamı yorumlamaktır. Ona göre bu şekilde karşılaştırmalı din çalışması zor olsa da gerçekleştirilebilecek bir şeydir. Bunun için ilk yapılması gereken diğerlerine yönelik ön yargılardan vazgeçmek ve dünyanın dini tarihinin bütün dindar insanların ortak tarihi olduğunun bilincine varmaktır.⁵⁸ Bu algı içerisinde dinlerin hem kendilerini hem de diğerlerini çoğulcu yapının bir parçası olarak görmesi söz konusudur. Modern dini yaşantıya uygun bir teolojinin temelinde yatan gerçek de budur.⁵⁹ Smith, bu açıklamalarıyla çoğulculuk ve iman teolojisi arasındaki bağlantıya işaret etmektedir. Dini çoğulculuk eski teolojilerin yerine inşa edilecek bu teoloji ile sağlanacaktır.

Bu noktada Smith'in bu ilişkiyi hangi temeller üzerine bina ettiği sorgulanabilir. Bu bağlamda Surin, Smith'in küresel teoloji veya dini çoğulculuk teziyle Avrupa'nın modern tarihi arasında bir ilişki tespit etmiştir. O, Hıristiyan düşünürlerin Batının emperyalist dönemlerinin güçlü zamanlarında dışlayıcı bir tavır takındıklarını, fakat aynı zihniyetin sömürge sonrası dönemde ise çoğulculuk ve diyalog söylemleri geliştirdiklerini iddia etmektedir.⁶⁰ Bu noktada Smith'in bu düşüncelerinin Hıristiyanlığı ve Batı dini hayatını da diğer dini gelenekler gibi hedef alıp almadığı sorulabilir. Buna istinaden Aydın, Smith'in, çoğulcu düşüncüyü savunmakla birlikte tek dünya teolojisinin geliştirilmesinin gerektiğini vurgulayıp, Hıristiyanlığın diğer dinlerden üstün olduğunu ima eden geleneksel anlayışı Hick ve Knitter kadar eleştirmede olduğu noktada tenkitlere maruz kaldığını belirtir. Yani onun, çoğulcu bir dinler teolojisi geliştirmesinin önündeki en büyük engel olan İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve onun yeryüzündeki enkarnasyonu olduğu düşüncesini gerektiği kadar eleştirmede olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle kapsayıcılıkla çoğulculuk arasında bir yerde olduğu söylenmektedir. Fakat Aydın, Smith'in Hick'in yaptığı gibi Hıristiyanları fazla incitmek için daha temkinli davrandığını iddia etmektedir. Çünkü ona göre Smith "Idolatry: InComparative Perspevtive" adlı makalesinde enkarnasyon inancının literal olarak değil mecazi veya mitolojik olarak anlaşılması gerektiğini söylediğini belirtmektedir.⁶¹

Smith, yukarıda belirtilen amaç paralelinde imanların ifadesi olarak herkesin benimseyebileceği bir teoloji var olabilir mi?" sorusuna cevap aramaktadır. Ona göre insanlığın dini tarihinin birliği, imanın ortak öz olarak anlaşılmasını içerir. Çünkü dinler ortak niteliklere sahip değildir.⁶² Ona göre son yüzyılda tek ortak unsur olan imanın insanın evrensel niteliği olduğu gerçeği fark edilmiştir ve bu gerçek sonraki yüzyıla damga vuracaktır.⁶³ İman, geçmişte tüm teolojilerin merkezinde olduğu gibi gelecekteki yeni

⁵⁸Smith, *The Faith of Other Men*, s. 15-17., Smith, "Mankind's Religiously Divided History Approaches Self-Consciousness", s. 107.

⁵⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 33.

⁶⁰Kenneth Surin, A "Politics of Speech"; Religious Pluralism in the Age of the McDonald's Hamburger, *Christian Uniqueness Reconsidered: The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, ed. GavinD'Costa, 1990, s. 196-197.

⁶¹Aydın, "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", s. 272.

⁶²Smith, *Towards a World Theology*, s. 4.

⁶³Smith, *Towards a World Theology*, s. 122.

teolojik anlayışta da merkezi bir rol oynayacaktır.⁶⁴ Bundan dolayı insanlığın iman tarihi birleştirici bir gerçekliktir. Bu gerçek ile uyumlu şekilde insanlığın dini tarihinin de bir olduğu tasdik edilmelidir. Böylece Smith, tek bir dini tarih ve teoloji olduğu noktasında ısrarla durmaktadır. Kuşçu'ya göre Smith yorumcularının bir kısmı onun bu fikirlerinden bütün dinlerin aynı olduğu düşüncesini çıkarmışlardır. Oysa Smith'in kastettiği bütün dünya dinlerinin aynı olduğu ya da gelenekselci anlayışta⁶⁵ olduğu gibi aşkın alanda dinlerin birliği değildir. O, Smith'in gelenekler arası farkları gözetmekle birlikte, bir geleneğin içinde bile farklı din anlayışlarının olduğunu vurguladığını söyler.⁶⁶ Smith'in iman hakkındaki görüşleri bu yorumu haklı çıkarmaktadır. O, insanların farklı iman formlarıyla yaşadıklarını, bu iman formlarının aynı bütünün birer parçası olduğunu fark edilmesi gerektiğini vurgular. Böylece farklı formlar barındıran iman yapısından yeni bir teolojinin inşa edilmesi kolaylaşacaktır.⁶⁷ Çünkü aşkın gerçeklik insanoğluyla farklı şekillerde iletişim kurmaktadır. Bu nedenle dinler tarihi gibi yanlış isimlendirmelerden kurtulup, iman tarihi adıyla yeni bir anlayışın temelleri atılmalıdır.⁶⁸

İnsanın bireysel iman tarihinin birliğini vurgulayan Smith, dinlerin özellikle dindarların birbirini anlaması için iki temel metod önermektedir. Bunlar ortak eleştirel öz-bilinçlilik (corporatecritical self-consciousness) ve katılımdır (participation). Ortak eleştirel öz bilinçlilikten kasıt bir araştırmacının her hangi bir eylem veya inancı değerlendirmede rasyonel, eleştirel ve tümevarımcı olmasıdır. Ayrıca araştırmacının incelediği şeye sahip kişilerin gözünden yani içeriden ve dıştan konuya hakim olmasını içerir. Bu metod farklı dinden inançların incelenmesinde araştırmacıya farklı bir yol sunmaktadır. Diğer dini inancı incelemeye tabi tutan kimse öncelikle dinin birikimsel yönünü sonra da bireysel iman yönünü incelemelidir. Bu nedenle de o inanca sahip bireylerle birebir temas önemlidir. Katılım kavramı ile Smith, her dindar bireyin imanının ortak tarihine katkıda bulunmasını kastetmektedir. Her dindar birey, toplumlarının bütününe oluşturan tarihsel süreçte katkıda bulunan unsurlar olarak görülmektedir.⁶⁹

⁶⁴Smith, *Towards a World Theology*, s. 117., Heim, s. 49-50.

⁶⁵Gelenekselci anlayışa göre dinlerin zahiri şekillerinin ötesinde aşkın birlikteliğinden söz edilebilir. İslam geleneğinde bahsedilen "ezeli hikmet" ve "hikmet-i hâlîde" kavramlarıyla ifade edilen de budur. Dinlerin aşkın birliği tezi için bkz. Frithjof Schuon, *Dinlerin Aşkın Birliği*, İstanbul: Ruh ve Madde Yay., 1992., Schuon'un bu düşünce çerçevesinde şekillenen dini çoğulculuk teorisini eleştirel olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Rahim Acar, "Mutlak Hakikat"ın Tecellisi Olarak Dinlerin Meşruiyeti: Frithjof Schuon'un Gelenekselci Mevzisine Eleştirel Bir Bakış, A.Ü.İ.F.D., C. 54, S.1, 2013., Dinlerin Aşkın birliği tezinin ayrıntılı şekilde işlendiği türkçe bir çalışma için bkz. Hüseyin Yılmaz, *Ezeli Hikmet ve Dinler: Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif*, İstanbul: İnsan Yay., 2003., Ayrıca Smith'in anlayışıyla perennial felsefenin temsilcilerinin görüşlerini karşılaştırma için bkz. S. R., Isenberg, "Comparative Religion as an Ecumenical Process: Wilfred Cantwell Smith's World Theology", *Journal of Ecumenical Studies*, Vol. 24, No. 4, 1987, ss. 616-643.

⁶⁶Kuşçu, *Din Fenomenolojisi Wilfred Cantwell Smith Örneği*, s. 129.

⁶⁷Smith'in yeni teolojik anlayışının insanın temel niteliği olarak kabul ettiği iman kavramı merkezinde şekillendiğini kabul eden farklı düşünürler vardır. Bkz. Aydın, "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", s. 242., Paul F. Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York: Maryknoll: Orbis Books, 1994, s. 46.

⁶⁸Smith, *Towards a World Theology*, s. 126.

⁶⁹Smith, *Towards a World Theology*, s. 42,59-60.

Buraya kadar, Smith'in çağımızın çoğulcu bir anlayışa sahip olduğunu ve bu anlayış doğrultusunda sosyal, siyasi ve kültürel olarak diyalog çerçevesinde yeni bir dünya şeması çizmeye çalıştığını, bu düşünceler sonucunda da yeni bir teolojik yapının zorunluluğuna dikkat çektiğini gördük. Smith bu düşünceleri ileri sürerken, imanın ortak hareket noktası olduğundan yola çıkarak, kurulacak teolojik yapının da insanın evrensel niteliği olan iman çerçevesinde şekilleneceği yönündeki düşüncelerine yer verdik. Gelinek noktada bu teolojinin metodunun ve teorik yapısının biraz daha irdelenmesi gerekmektedir.

Yeni teolojiyi oluşturma aşamasında her dini geleneği en iyi şekilde tanıyan bilim adamlarının olması gerektiğini belirten Smith, bütün imanları aynı potada eritecek ve herkesin kabul edeceği bir iman anlayışı getirmek amacındadır. Kişisel iman temelinde oluşturulacak teoloji her dini içine alacak ve herkes tarafından kabul edilecektir.⁷⁰ Bu düşünce doğrultusunda Smith, yeni dünya teolojisinde Schleiermacher'den Troeltsch'a, Karl Barth'dan Hendrik Kraemer'a kadar yapılan bütün girişimleri aşmak gerektiğini belirtir.⁷¹

Bu sebeple Smith'e göre bütün teolojiler, dünya teolojisine katılmadan önce ciddi değişiklikler geçirmek zorundadır.⁷² Geçmişte, her ne kadar teolojinin İslami ve Hıristiyan çeşitleri olsa da, yeni dönemde İslami ve Hıristiyan teolojilerinin iman teolojisi kapsamında, onun bir formu ya da parçası olarak kabul edilmesi gerekir. Ona göre aynı durum Hindu ve Budist imanları için de geçerlidir. Onun ön gördüğü değişikliklerden biri daha önce gördüğümüz gibi aşkın gerçeklikle ilgili tutumla ilgiliydi. Ona göre yeni teolojik anlayışta, hem birbirimizle hem de aşkın alanla ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Aşkın alanla olan dindar ilişkinin teorik boyutlarından sıyrıldığımızda, kendi aramızdaki ilişkilerde de değişme meydana gelecektir. Özellikle Müslüman ve Hıristiyanların dışlayıcı hakikat görüşlerinden vazgeçmeleri değişimin en önemli adımıdır. Bu sebeple onların katı teist algılarını bir daha gözden geçirmelerinde, aşkın alanın insani alanda kavranılamaz ve ifade edilemez olduğunun farkına varmalarında fayda vardır.⁷³ Yeni anlayış fanatizm ve vahşilikten uzak, dar görüşlü olmayan ve dışlayıcılığı dışlayan bir görünüm sergilemektedir. Böylece imanlar arasında dostça ve birbirine daha sadık uyumlu bir yapı oluşturulacaktır. Bunu sağlamak için de teolojik ön yargılardan kurtulmak gerekmektedir.⁷⁴ Yani geçmiş teolojik anlayışlar kabul edilemez ve çoğulcu bir teolojik yapıya uygun olmayan yapılardır. Bu nedenle her teolojik anlayıştan ödün verilmesi oluşacak yeni teolojik yapının vazgeçilmez şartıdır.

Smith, oluşturmaya çalıştığı yeni teolojik anlayışta insanlığın bütün dini tecrübesini kuşatmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yeni dünya teolojisinin herkes tarafından kabul edilebilirliği nasıl olacaktır? sorusuna, her dini geleneğhitap edebilen ve her dini geleneğin onda kendini bulduğu bir teolojik yapıyla bunun mümkün olacağı

⁷⁰Smith, *Towards a World Theology*, s. 125.

⁷¹Smith, *Towards a World Theology*, s. 121.

⁷²Smith, *Towards a World Theology*, s. 124., William J. Wainwright, "Wilfred Cantwell Smith on Faith and Belief", *Religious Studies*, Vol. 20, 1984, s. 354.

⁷³Smith, *Towards a World Theology*, s. 134 vd.

⁷⁴Smith, *Towards a World Theology*, s. 148-149.

cevabını vermektedir. Böyle bir teoloji İslami unsurlar içermeli ama İslami bir teoloji olmamalı, Budist unsurlar içermeli ama Budist bir teoloji olmamalıdır. Bu teoloji her dinden iyi ve güzel şeyleri barındırmalıdır.⁷⁵ Bu amaçla, yeni bir metot geliştirmiştir. Buna göre her dini gruptan, onların imanlarını ifade etmek için kullandıkları ifade, tören, imaj vb. parçalar alınacak ve bu parçalar birer sembol olarak kabul edilebilecektir.⁷⁶ Yeni teoloji hiçbir dini kimliğe daha yakın olmayacaktır. Her dini gelenek onu sahiplenebilecektir. Çünkü bu teolojide insanın dini tarihinin tüm bilgisi ve tarih boyunca meydana gelen tüm vahiy unsurları yer alacaktır.⁷⁷ Böylece insanlığın farklı Tanrı tecrübeleri ve Tanrı anlayışları bir temelde birleşecektir. Smith'in düşüncelerinden yola çıkacak olursak, bu teoloji bir iman teolojisi olması hasebiyle modern dünyadaki bütün insanların imanlarını içerecek ve ifade edecek nitelikte olmalıdır. Ayrıca Hıristiyan ya da Müslüman imanlarını, onları her hangi bir şeye indirgemenin içermelidir. Hıristiyanlar Hıristiyan olarak Budistler de Budist olarak varlıklarını sürdürmelidirler. Smith'in öne sürdüğü bu teolojik anlayış İslam, Hıristiyan, Yahudi vs. teolojik formları içermesine rağmen, özel olarak bu teolojilerin hiçbirinin aynı olmadığı, onlara aşkın bir anlayıştır. Aynı zamanda bu teoloji her çağdan, her toplumdaki ve dini yaşantı gruplarından herkesin kendisini kabul edeceği bir teoloji olacaktır.⁷⁸ Görüldüğü üzere Smith burada birikimsel gelenek çerçevesinde kültürel ve sosyal anlamda değerlerini muhafaza edecek dinlerin, teolojik açıdan radikal bir değişime uğrayacağını işaret etmektedir.

Smith, kurulmasını ön gördüğü bu teolojik yapının teorik şemasını çizmekle birlikte, kendi açısından gördüğü temel eksiklikleri de dile getirmektedir. O, bu teolojik yapı içerisinde her dindarın kendi varlığını muhafaza edeceğini ifade etmiştir fakat bu geçmişteki anlamda olmayacaktır. Mesela bir Budist, gelecekte oluşacak iman birliği içerisinde kendisini geleceğin şartlarına göre muhafaza edecektir. Ancak Smith, önerdiği bu yeni iman anlayışında, dini gruplardaki değişimin ne kadar olacağını, yani sonunda nasıl bir tablo ortaya çıkacağını kestiremediğini itiraf etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla teorik olarak mümkün gördüğü bu teolojik değişimin pratikte ne kadar uygulanabilir olduğunun soru işareti taşıdığını belirtmektedir. Bu kaygılardan hareketle Smith yeni bir teolojik anlayışın gerekliliği üzerinde dururken görevinin sadece teorik bir çerçeve çizmek olduğunu, bu teolojinin tam olarak nasıl olacağını ayrıntılı şekilde belirtmenin kendi görevi olmadığını söylemektedir.⁸⁰

İlk olarak Smith'in iman-inanç ayrımının yetersiz ve yanlış olduğu düşüncesi temel alınarak ve bütün dindarların aynı imana sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, Smith'in

⁷⁵Smith, *Towards a World Theology*, s. 124-125.

⁷⁶Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 29.

⁷⁷Smith, *Towards a World Theology*, s. 112.

⁷⁸Smith, *Towards a World Theology*, s. 126., Smith, "Participation: The Changing Christian Role in Other Cultures", s. 137., Aydın, "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", s. 251.

⁷⁹W. Cantwell Smith, "Mankind's Religiously Divided History Approaches Self-Consciousness", *Religious Diversity: Essays by Wilfred Cantwell Smith*, ed. W. G. Oxtoby, New York: Harper & Row Publishers, 1976, s. 110.

⁸⁰Smith, *Towards a World Theology*, s. 119., Smith, *Patterns of Faith Around the World*, s. 128.

ön gördüğü aynı iman temelinde ortak bir teolojik yapı görüşünün gerçekleşmeyeceği pekala ileri sürülebilir. Bu eleştiriye göre farklı inançların farklı imana yol açtığı gerçeği, “dünya teolojisi” adı altında bütün imanları özdeş olarak kabul eden ve dolayısıyla bütün dini gelenekleri eşit gören dini çoğulcu anlayışın imkansız olduğunu ortaya çıkarmaktadır.⁸¹ Çünkü bu anlayışta inanç önermelerinin, imanın formunu belirleyici bir basamak olarak ele alınmamış, teolojilerin oluşmasının temeli olan doktrinler inkâr edilmiştir. Bu nedenden dolayı teolojilerin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak iman birliği teorilerini öne sürmek de hem epistemolojik hem de mantıki açıdan imkânsızdır.⁸²

İkinci planda dini geleneklerin objektif olarak karşılaştırılmasının ve her dini gelenekten bütün dindarlara hitap edecek niteliklerin alınıp, yeni bir teolojik yapı oluşturulmasının imkânsızlığına dikkat çekilebilir. Böylece bütün imanları aynı potada eritecek ortak bir teolojik anlayışın meydana gelemeyeceğine işaret edilebilir. İki farklı dini paradigmanın kolayca karşılaştırılmayacağı ve böyle bir karşılaştırmanın mümkün merteye ilerlemesi için de fenomenolojik, hermenötik ve geniş saha çalışması gerektiği malumdur. Nitekim bir dini gelenek içerisindeki farklı gruplarda bile her hangi bir inanç önermesi farklı anlamlar ifade etmektedir. Bu nedenle farklı dini gelenekler arasındaki her hangi bir olguya verilen anlamın benzer olduğu iddiası haksız bir iddia olacaktır. Neticede belli mit ve ritüel içeren inançların kolayca karşılaştırılmayacağı⁸³ bütün dini geleneklerin ayrıntılı şekilde incelenip bütüncül bir iman teolojisinin oluşmasının imkânsızlığını göstermektedir.

Bu nedenle Surin’e göre Smith’in ortak tarih kavramı, ideolojik bir kavramdır. Geçmişte Avrupalıların kendi dinlerinin mutlaklığına ve üstünlüğüne inandıklarını belirten Surin, diğer dinlerin hiçbir değeri olmadığına inanıldığını vurgular. Günümüze kadar yaşanan değişimler sonucunda insanların dünyaya bakış açısı değiştiğini ifade eden Surin, Batının diğer insanları eski metotlarla sömüremeyeceğinin farkında olduğunu ve yeni yöntemler bulmaları gereksinimi sonucunda farklı teoriler ortaya attıklarını ileri sürmektedir. Ona göre bu yeniçağda Hick, Smith ve onlar gibi düşünenler dini çoğulculuk ve dinler arası diyalog adlı söylemlerle Batının hâkimiyetini devam ettirmesine yarayan yeni yollar buldular. Bu yeni hipotezlerin amacı Batı zihin dünyasının diğer dindar bireyler üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmaktı ve bu yolda farklı söylemler icat edildi. Surin, tümüyle Batı anlayışını yansıtan bu düşünürlerin aslında çoğulcu olmadıklarını iddia etmektedir. İnsanlığın ortak dini tarihini paylaştığını dillendiren bu düşüncelerin amacı, aslında diğerlerinin dinlerini yok etmekten başka bir şey değildir.⁸⁴

Bu eleştiriden esinlenerek nihai aşamada bu teolojinin kişisel iman noktasında saplanıp kaldığı ve seküler anlayışa hizmet ettiğini iddia edebiliriz. Bu görüşü tasdik eden Isenberg’e göre Smith, bütün dini gelenekleri aşacak şekilde bir dünya teolojisi kurma amacıyla gelenekler üstü bir yapı oluşturma gayretindedir. Fakat gelinen noktada

⁸¹Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y., 2002, s. 43.

⁸²Özcan, *a. g. e.*, s. 98.

⁸³D’Costa, *a. g. e.*, s. 221.

⁸⁴Surin, *a. g. m.*, ss. 192-213., Heim, *a. g. e.*, s. 58.

gelenekler üstü bir yapı kurmak bir yana bireysel iman bakış açısına saplanıp kalmıştır. Bu da göstermektedir ki Smith, aşkın bir bakış açısına bile sahip olamamış ve dini göreceliliği aşamamıştır.⁸⁵ Pruett'e göre de, Smith'in kişisel iman temelinde kurmaya çalıştığı yeni teolojinin seküler teolojik anlayışa hizmet ettiği söylenebilir. Çünkü o, imanı tamamen kişisel bağlamda ele alarak, dini gelenekte hiçbir dini unsurun objektif geçerliliğinin olmadığı görüşüne meyleder.⁸⁶

Smith, Budistlerin sonsuzluk anlayışını aşkın gerçeklik ya da bir bakıma Tanrı olarak nitelendirmekte, Budistler ise Smith'in iddia ettiği anlamdaki aşkın gerçekliği boşluk (emptiness) olarak kabul etmektedirler. Neticede Smith'in iman temelinde farklı sonsuzluk ya da gerçeklik anlayışlarını "Aşkın Gerçeklik" kavramında toplaması özellikle teist olmayan dinler açısından kabul edilemez bir düşüncedir. Bu kavramın teist dinler için kabul edilebilirliğinin de tartışmalı olduğu aşikârdır. Çünkü teist olan ve teist olmayan ilah anlayışları ortak bir paydada ifade edilemeyecek kadar birbirinden farklıdır. Bu eleştiri Smith'in aşkın gerçeklik anlayışının hiçlikle aynı şey olduğu yorumuna kadar uzanabilir. Sonuç olarak Budist imanı ile Hıristiyan imanının aynı olmadığı görülmektedir ki bu durum bizi, Smith'in kurmaya çalıştığı yeni teolojik anlayışın temelini sağlam olmadığı görüşüne götürecektir.

Smith'in iman teolojisi hipotezinde bütün dinlerin iyi taraflarını alıp yeni bir dini yapı ortaya çıkarma düşüncesi vardır. Fakat kanaatimizce onun bu görüşü iman hakkındaki ifadeleriyle çelişki doğurmaktadır. "Yeni teolojide bütün imanları kapsayacak yeni yapı inşası" düşüncesi ile "imanın kişisel tecrübe olması nedeniyle tam olarak aktarılamayacak olması" düşüncesi arasında tezat bulunmaktadır. Her dini gelenekten yeterince haberi olan biri tam olarak aktarılamayan iman formlarını nasıl bir potada eritecektir. Ayrıca diğer gelenekleri eşit şekilde, yeterince bilebilecek ve gerçekten tarafsız değerlendirmede bulunacak kaç bilim adamı vardır?

Smith, yeni teolojinin fikir öncüsü olduğunu belirterek, teorik çerçevenin ve pratik yansımaların nasıl şekilleneceğinin tam olarak belirlenmesinin kendi görevi olmadığını ifade etmektedir. Bu durum göstermektedir ki; Smith'in oluşturulacak yeni dünya teolojisinde hangi kriterlerin nasıl konulacağı bile belli değildir. İkincisi ise dinlerdeki iyi, güzel ve doğru olan şeyler nasıl belirlenecektir. Bir dinden alınan iyi ve doğru unsurlar diğer din tarafından aynı şekilde benimsenmesi söz konusu değildir. Her dinde ortak olan iyi ve doğruları alıp oluşturulacak bir teolojik yapıda da bütün dinler ortadan kaldırılıp yeni bir din ortaya çıkacaktır. Böylece de Hıristiyan Hıristiyanlığını Müslüman Müslümanlığını kaybedecektir. Çünkü dini gelenek içindeki dindarı o dinin mensubu yapan farklı özelliği kaybolacaktır. Bu da Smith'in her dindarın kendi benlik şuurunu koruyacak ifadesiyle çelişmektedir. Dolayısıyla hipotez sadece teorik olarak kalmakta hatta teoride bile ikna edici olmamaktadır.

⁸⁵Isenberg, a. g. m., s. 640.

⁸⁶Gordon E. Pruett, "History, Transcendence, and World Community in the Work of Wilfred Cantwell Smith", *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 41, No. 4, s. 581.

Neticede bu çoğulcu teolojinin kabul edilmesinin imkânsız olduğu görülmektedir. Smith, dinlerin teolojik boyutlarını kültürel unsurlara indirgeyip dinlerin doktrinel gerçekliklerini kültürel gerçeklikler olarak açıkladıktan sonra geriye kalan imandan hareketle “iman teolojisi” kurma niyetindedir. Fakat teolojik ve kültürel açıdan böyle bir dünyanın var olması imkânsızdır. Nitekim Smith’in kendisi de teorik olarak kendi tezinin imkânını kabul etmekle birlikte pratik açıdan bu teorinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmediğini itiraf etmiştir.

Sonuç

Smith’in yeni çoğulcu teoloji düşüncesinde, bütün teolojilerin ortadan kaldırılması ve evrensel yeni bir teoloji kurulması önerilmektedir. Fakat Smith’in kurtuluş ve aşkın gerçeklik kavramları üzerinden oluşturmaya çalıştığı yeni teolojik yapı ikna edicilikten uzaktır. Çünkü kendisi dinlerin farklı kurtuluş ve ilah anlayışlarını ortak bir temelde açıklamakta başarısızdır. Kurtuluş problemi çerçevesinde Smith’in dünyevi ve kozmik kurtuluş anlayışı dini açıdan kabul edilmeyecek niteliktedir. Çünkü ona göre kurtuluş dinlere değil bireysel imana dayanmaktadır. Aynı şekilde bütün imanların yöneldiği ortak aşkın gerçeklik fikrinin içeriği doldurulamamıştır. Bunun sebebi iman-inanç ilişkisini yeterince kavrayamamak olarak belirlenebilir. Ayrıca onun oluşturmaya çalıştığı yeni çoğulcu teolojinin teorik temelleri sağlam olmadığı gibi pratik yansımalarının da kendisinin ima ettiği gibi olumlu olmayacağı açıktır. Zaten kendisi teorik ve pratik anlamda bütüncül bir şema çizemediğini itiraf etmiştir. Hakeza bu hipotez dinleri yok saymak anlamına geleceği için hiçbir dindar tarafından kabul edilecek nitelikte olmadığı gibi mevcut dini olgularla da tezat içerisindedir. Dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu kavramsallaştırması temelinde oluşturulan kutuplaşma esas alınarak sosyal, ahlaki ve siyasi teoriler üretmek özellikle dini açıdan bütüncül bakış açısını yakalamakta güçlüğe sebep olacaktır. Smith’in bilhassa vurguladığı dışlayıcılık eleştirisi de bu gerçeğin karşısında yer almaktadır. Dindarların tutumları bu kavramsallaştırmaya sığmayacağı gibi evrensel olumlu ilkelerin hayata geçirilmesi dinlerin değil dindarların tutumlarıyla alakalı bir durumdur. Bu sebeplerden dolayı Smith’in önerdiği iman teolojisinin başarısız bir hipotez olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Acar, Rahim, (2007). *Dini Çoğuculuk İdealler ve Gerçekler*, İstanbul: Elis Yay.

Almond, Philip C., (1983). "Wilfred Cantwell Smith as Theologian of Religions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 76, No. 3, pp. 335-342.

Asad, Talal, (2001). "Reading a Modern Classic: W. C. Smith's The Meaning and End of Religion", *History of Religions*, Vol. 40 , No. 3, pp. 205-222.

Aslan, Adnan, (2010). *Dini Çoğulculuk, Ateizm ve Geleneksel Ekol*, İstanbul: İsam Yay.

----- (2006). *Dinler ve Hakikat*, İstanbul: İsam Yay.

Aydın, Mahmut, (2005). "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, der. M. Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, ss. 235-279.

Büyük, Celal, (2011). "Wilfred Cantwell Smith'de Aşkın Tanrı Problemi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 46, ss. 215-222.

D'Costa, Gavin, (2009). *Christianity and World Religions: Disputed Questions in the Theology of Religions*. Oxford: Wiley-Blackwell Publication.

Florida, Robert E. (1990). "Theism and Atheism in the Work of W. C. Smith: A Buddhist Case Study", *Buddhist-Christian Studies*, No. 10, pp. 255-262.

Isenberg, S. R., (1987). "Comparative Religion As An Ecumenical Process: Wilfred Cantwell Smith's World Theology", *Journal of Ecumenical Studies*, Vol. 24, No. 4, pp. 616-643.

Jones, T. P., (2004). "The Basis of James W. Fowler's Understanding of Faith in the Research of Wilfred Cantwell Smith: an Examination from an Evangelical Perspective", *Religious Education*, Vol. 99, No. 4, pp. 345-357.

Heim, S. Mark, (1999). *Salvations: Truth and Difference in Religion* (3 b.). New York: Orbis Books.

Knitter, Paul F., (1994). *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York: Maryknoll: Orbis Books.

Kuşçu, Emir, (2011). *Din Fenomenolojisi Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Ankara: Sarkaç Yay.

----- (2010). "W. Cantwell Smith'in Din Fenomenolojisinde Oryantalizmi Aşma Sorunu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28, ss. 175-189.

Kuşçu, E., & Aydın, M. (2010). "Dini Geleneklerin Fenomenolojisi: Wilfred Cantwell Smith Örneği", *İslam Araştırmalar Dergisi*, S. 23, ss. 41-58.

Ling, T., (1966). "The Major Religious Traditions: Recent Re-Assessments", *Religious Studies*, C. 1, S. 2, pp. 249-255.

Livingston, James C. (2003). "Religious Pluralism and the Question of Religious Truth in Wilfred C. Smith", *Journal for Cultural and Religious Theory*, Vol. 4, No. 3, pp. 58-65.

Özcan, Hanifi, (2002). *Epistemolojik Açından İman* (3 b.). İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y.

Peterson, M., & Hasker, W. vd., (2003). *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, Çev.R. Acar, İstanbul: Küre Yay.

Pruett, Gordon E., "History, Transcendence, and World Community in the Work of Wilfred Cantwell Smith", *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 41, No. 4, ss. 573-590.

Sharpe, Eric J., (1979). "The Goal of Inter-Religious Dialogue." *Truth and Dialogue*, ed. J. Hick, London: Sheldon Press, ss. 77-99.

Smith, W. Cantwell, (1998). *Believing-An Historical Perspective* (2 b.). Oxford: Oneworld Publications.

----- (1979). *Faith and Belief*. New Jersey: Princeton University Press.

----- (1988). "Idolatry: İn Comparative Perspektive", *The Myth of Christian Uniqueness*, ed. J. Hick, & P. F. Knitter, London: SCM Press, ss. 53-69.

----- (1976). "Mankind's Religiously Divided History Approaches Self-Consciousness", *Religious Diversity: Essays by Wilfred Cantwell Smith*, ed. W. G. Oxtoby, New York: Harper & Row Publishers, ss. 96-117.

----- (1976). "Objectivity and the Humane Sciences: A New Proposal", *Religious Diversity: Essays by Wilfred Cantwell Smith*, ed. W. G. Oxtoby, New York: Harper & Row Publishers, ss. 158-181.

----- (1998). *Patterns of Faith Around the World*, Oxford: Oneworld.

----- (1967). *Questions of Religious Truth*, London: Victor Gollancz Ltd.

----- (1972). *The Faith of Other Men*, New York: Harper Toechbooks.

----- (1991). *The Meaning and End of Religion*, Minneapolis: Fortress Press.

----- (2001). "Theology is Speaking the Truth about God", *Wilfred Cantwell Smith: A Reader*, ed. K. Cracknell, Oxford: Oneworld Publications, ss. 214-220.

----- (1989). *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion* (3 b.). London: The Macmillan Press.

----- (2001). "What should we Expect in the New Millennium?", *Wilfred Cantwell Smith: A Reader*, ed. K. Cracknell, Oxford: Oneworld Publications, ss. 241-248.

Kenneth Surin, (1990). A "Politics of Speech"; Religious Pluralism in the Age of the McDonald's Hamburger, *Christian Uniqueness Reconsidered: The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, ed. Gavin D'Costa, pp. 192-213.

Tokat, Latif, (2007). "Dini Çoğulculuk Hangi Açıdan Mümkündür?", *Milel ve Nihal*, 2007, C. 4, S. 2, ss. 49-102.

Wainwright, William J., (1984). "Wilfred Cantwell Smith on Faith and Belief", *Religious Studies*, Vol. 20, pp. 353-366.

Wiebe, Donald, (1979). "The Role of 'Belief' in the Study of Religion: A Response to W. C. Smith", *Numen*, Vol. 26, No. 2, pp. 234-249.